

ТОПОНІМИ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ І ЗМІНИ ЧАСОПРОСТОРУ В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

У статті розглядаються топоніми як один з головних засобів створення і зміни часопростору в художньому творі. Виконуючи сюжетотвірну та хронотопічну функції, топоніми вибудовують потрібний відповідно до авторському задуму зміст, виступаючи незамінними показниками певного історичного часу та відповідної географії у творі.

Ключові слова: топонім, часопростір, хронотопічна функція, авторський задум, зміст твору.

Анна Шотова-Ніколенко. ТОПОНИМЫ КАК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ И ИЗМЕНЕНИЯ ВРЕМЕНИ-ПРОСТРАНСТВА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ

В статье рассматриваются топонимы как одно из главных средств создания и изменения времени-пространства в художественном произведении. Выполняя сюжетообразующую и хронотопическую функции, топонимы выстраивают подходящее согласно авторскому замыслу содержание, выступая незаменимыми показателями определенного исторического времени и соответствующей географии в произведении.

Ключевые слова: топоним, время-пространство, хронотопическая функция, авторский замысел, содержание произведения.

Anna Shotova-Nikolenko. TOPONYMS AS THE MEANS OF CREATING AND MODIFYING TIME-SPACE IN A LITERARY-ARTISTIC WORK

The article regards toponyms as one of the principal means of creating and modifying time-space in a literary-artistic work. Fulfilling plot-forming and chronotopic functions toponyms create the necessary content in accordance with the author's intention, being indispensable indicators of a certain historical time and appropriate geography in a literary-artistic work.

Key words: toponym, time-space, chronotopic function, the author's intention, the content of a literary-artistic work.

Дослідження онімного простору певного твору, аналіз функціонування в ньому онімів, що виступають яскравими, вагомо-потужними прикметами авторського ідіостилю, є дуже важливим для розуміння унікальної мовної картини, створеної творчою уявою митця. У системі загальної теорії художнього мовлення, яка відзначається багатоплановістю, розмаїттям творчих підходів до художніх текстів та ідіостилів їх авторів, з другої половини ХХ століття отримало активний розвиток одне з важливих її відгалужень – теорія художньої літературної ономастики, яка була започаткована значними працями вчених-ономастів Ю. О. Карпенка, В. М. Михайлова, О. В. Суперанської, О. І. Фоняковою та продовжена Л. О. Белеєм, В. М. Калінкіним, О. Ю. Карпенко, В. А. Кухаренко, Є. С. Отіним та багатьма іншими вченими в Україні та в інших країнах. Ономастичні дослідження завжди будуть мати наукову актуальність, новизну й перспективність, адже вивчення власних назв є невичерпним у безмежному морі української та світової літератури, де поряд з класичними творами минулого весь час з'являються нові художні твори, нові письменники зі своїми унікальними мистецькими настановами і разом з цим зі своєю неповторною системою власних назв.

Відіграючи важливу роль у реалізації головних універсальїй художнього тексту – *людина – подія – час – простір*, власні назви функціонують у межах того чи іншого жанрового поля за встановленими в ньому нормами. Текстовий аналіз ставить за мету дослідити шляхи смислотворення, проникнути в смисловий об'єм твору, і всьому цьому допомагає онім – як точний і тонкий інструмент художнього письма, що у творі стає сконцентрованою деталлю виключної вагомості [5, с. 23]. Власні назви, особливо в межах художнього твору, становлять

собою струнку систему – поетонімосферу, і увіходять як дійовий виразовий засіб у загальну структуру художнього тексту.

Мета даної статті – визначення смислового навантаження, стилістичної, хронотопічної, сюжетотвірної ролі топонімів у створенні і зміні часопростору в художньому творі на прикладі романістики видатного українського письменника першої половини ХХ століття Юрія Івановича Яновського (1902–1954).

Як і всі власні назви, топоніми підпорядковані загальним законам художнього контексту, експресивно та стилістично насичені, створюють географічну просторову домінують художнього тексту [4, с. 114], формують простір твору, тим самим створюючи контурну мапу, на яку потім накладається дія [8, с. 167]. Отже, без топонімів, цих онімів-путівників, своєрідних дороговказів у сюжетному русі та образної системи досягнути достовірності опису вельми важко [2, с. 31]. Без часу і простору твір – як будівля без фундаменту [6, с. 79]. Літературний топонім завжди задіяний у контекст твору, мобілізований митцем з безлічі назв саме для цього твору, працює на нього, творить своє унікальне асоціативне поле, свій топонімійний фон, який слугує камертоном смислового наповнення у творі [5, с. 118]. І чим більше топонім вживаний письменником, тим цікавіше він вписується у контекст твору, створюючи потрібний часопростір, тобто темпоральність і локальність згідно мистецькому задуму.

Як відомо, функція топоніма в художньому творі полягає в тому, щоб посилити локальну характеристику співвідношення «персонаж – місце дії» [3, с. 113], адже герої творів, як правило, істоти рухливі і можуть часто пересуватися у просторі. Антропоцентричність художнього твору не означає накопичення великої кількості персонажів, а засвідчує передусім увагу письменника до людини. Як правило, герой твору має одне наймення, а побувати він може у різних місцинах. У результаті антропонім один, а топонімів багато. Цей принцип так чи так діє в усіх великих художніх прозових творах, де топонімів, як правило, більше ніж антропонімів. Приміром, всі чотири романи Юрія Яновського разом мають 367 топонімів, складають у відсотковому відношенні 46% і превалюють над антропонімами (273 оніми), які складають 34% онімного простору. Топоніми досягають свого піку у кількісному відношенні в останньому романі письменника «Мир» («Жива вода») (1947) – 136 онімів; пор. у «Майстрі корабля» (1928) – 53 оніми, у «Чотирьох шаблях» (1930) – 94 оніми, у «Вершниках» (1935) – 84 топоніми. Топонімікон романістики Юрія Яновського – глобально-світового масштабу, але наскрізною топонімічною трійцею в митця є знакові географічні назви: хоронім *Україна* – 23 вжитки, адже головні події чотирьох романів відбуваються саме в Україні, топонім *Одеса* – 46 вжитків, який втілює ностальгію за молодими роками, адже саме тут Юрій Яновський розпочав свій шлях романіста [7, с. 56], гідронім *Дніпро* – 57 вжитків, що є історичним споконвічним символом України. У своїх романах Ю. Яновський обійшов ніби увесь світ зі своїми персонажами – *Італія, Індія, Філіппіни, Ява, Нова Зеландія, Південна Америка, Туреччина* («Майстер корабля»), – *Франція, Париж* зі своїми знаковими урбанонімами (*Монмартр, вулиця Ріволі, площа Бастилії, Лувр, Тюльерійський сад, Новий Міст, річка Сена, Єлісейські Поля, Тріумфальна Арка*) – («Чотири шаблі»), *Республіка Перу, пустеля Атакама, Еквадор, Колумбія, Австралія, Шанхай* («Вершники»), – *Німеччина, Берлін, Нюрнберг, Ельба, Далекий Схід* («Жива вода»). Як би це був інший письменник, то воно, мабуть, обійшлося без такої топонімічної екзотики. А Юрію Яновському, письменнику-неоромантику за покликанням, були дійсно притаманні глобально-світові тенденції, а тому він, як митець, не міг обмежитись тільки українською топонімією. Загальне ж співвідношення українських та іноземних топонімів в усіх чотирьох романах складає 50,4% та 49,6% відповідно. Отже, маємо, майже рівну кількість використання Юрієм Яновським українських та іноземних топонімів.

Твори Юрія Яновського – це суцільний рух персонажів, їх вражень та можливостей, безперервна зміна географічних координат, пор.: «Коли ви не вірите в такі дрібниці, то чи повірили б ви в те, що я плив *Магеллановою протокою*? Це на самому півдні *Південної Америки*, між *Америкою* й *Вогненною Землею*, де зустрічаються два океани, найбільші в світі» [11, с. 82]; «Ішли ми з *Веллінгтона* на *Новій Зеландії* – до *Ріо*, цебто – з *Великого* до *Атлантичного океану*» [11, с. 82]; «Тепер далі: тече ріка (Дніпро – Г. Ш.), котрій і ціни не

складеш, так вона доцільно протікає серединою країни, забираючи в себе воду з усіх менших річок: з *Тетерева, Десни, Росі, Сули, з Тясьмина, Псла, Ворскли, з Орелі, Самари, Інгульця*» [13, с. 300]; «На площі Згоди біля Луксорського обеліска маршал побачив уперше крізь вулицю *Єлісейських Полів – Триумфальну арку*» [12, с. 285]; «*Перекопська рівнина, цей український Техас, починається за Дніпром, на південь від Каховки, смуга пісків тягнеться вздовж ріки з південного заходу, незайманий степ аж до Мелітопольщини, на півдні – Чорне море, і Джарилгачська затока, і саме місто Перекоп на вузькому суходолі, що завжди правив за ворота до Криму*» [10, с. 34]; «Кияни знають, від *Сінного базару*, а також через подвір'я будинків парного боку *Житомирської вулиці* можна потрапити на край урвища, з якого біжать униз стежки на *Поділ: через Кожум'яки й Дегтярі, через Гончарівку й Воздвиженську, повз гору Замкову* просто до *Щекавиці* й праворуч – на *Житній базар*» [12, с. 82]. Принципом мандрів, «дорожніми сюжетами», що є найважливішими прикметами всесвітньої літератури, пронизана романістика митця. Як відомо, саме дорога як просторова домінанта, упорядковує, вибудовує текст. [5, с. 81]. Хронотоп дороги за М. Бахтіним «це своєрідне сполучення просторових й часових рядів людських долъ та життя... Це точка зв'язування й місце звернення подій. Тут час немов би вливається в простір і тече по ньому, утворюючи дороги» [1, с. 393]. Роман «Мир» («Жива вода») (1947), останній з написаних Ю. Яновським творів цього жанру, проте онімів і зокрема топонімів у нього найбільше порівняно з іншими романами письменника: 296 онімів, де розширюється і деталізується український топос післявоєнного життя, проти 120 власних назв у «Майстрі корабля» (1928), де топоніми стають символами, одержуючи романтичне забарвлення уявності, символізують захоплюючий екзотичний світ Океанії та Італії з несподіваними пригодами і небезпеками у творі [9, с. 188]. Ми надаємо цьому факту особливого значення, оскільки розглядаємо його, як доказ того, що з часом, із зростанням письменницької майстерності Юрія Яновського, його увага до власних назв значно зростала, зокрема кожний подальший роман митця має все більш кількісно та якісно насичений, виразово-напружений діапазон географічних назв.

Отже, проведене дослідження засвідчило, що Юрій Яновський у своїх романах активно вживав топоніми, навіть скупчення географічних назв, своєрідні топонімічні масиви, які є характерної ознакою його ономастичного письма. Виконуючи, насамперед, сюжетотвірну та хронотопічну функцію, топоніми, перш за все, вибудовують потрібний авторському задуму зміст, виступають незамінними показниками певного історичного часу та відповідної географії в художньому творі. Перспективи подальших досліджень полягають в тому, що вони можуть доповнювати лінгвостилістичну теорію поетонімії та розширювати уявлення про власні назви, зокрема про топоніми як релевантної складової ідіостилію письменника, які у художньому творі, де за задумом автора передбачена наявність діяча, співвідносяться з місцем і часом, і є необхідними констративними елементами тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики / М. Бахтин. – М., 1975. – 405 с.
2. Карпенко Ю. А. Ономастика новой прозы В. П. Катаева / Ю. А. Карпенко // Язык и стиль произведений В. П. Катаева, К. Г. Паустовского, Л. И. Славина: Сборник научных трудов. – Одесса: ОГУ, 1987. – С. 25–33.
3. Лукаш Г. П. Структурно-семантическая организация онимной лексики художественного текста / Г. П. Лукаш // Питання сучасної ономастики. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 113–114.
4. Немировская Т. В. Некоторые проблемы литературной ономастики / Т. В. Немировская // Актуальные вопросы русской ономастики: Сборник научных трудов. – К.: УМК ВО, 1988. – С. 112–122.
5. Немировська О. Ф. Хронотопія в онімному просторі художнього тексту / О. Ф. Немировська, Т. В. Немировська // Щорічні записки з українського мовознавства. – Одеса: ОДУ, 1999. – Вип. 6. – С. 76–81.
6. Немировська О. Ф. Українська літературна ономастика: взаємозв'язки і паралелі поезики / О. Ф. Немировська, Т. В. Немировська // Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки: збірник наукових праць. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 18–25.

7. Панченко В. Є. Юрій Яновський в Одесі / В. Є. Панченко // Майстер слова: тези науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю з дня народження українського письменника Ю. І. Яновського. – Кіровоград, 1982. – С. 55–60.

8. Хрептулов А. А. Топонимическая стратификация художественного произведения / А. А. Хрептулов // Шоста республіканська ономастична конференція: тези доп. і пов. – Т. 1. Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика. – Одеса, 1990. – С. 167–168.

9. Шотова-Ніколенко Г. В. Функції топонімів у романі Ю. Яновського «Майстер корабля» / Г. В. Шотова-Ніколенко // Наукові записки Тернопільського державного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип. 1 (IX). – С. 186–188.

10. Яновський Ю. І. Земля батьків. Вибране / Ю. І. Яновський. – К.: Дніпро, 1966. – 200 с.

11. Яновський Ю. І. Твори: В 5 т. / Ю. І. Яновський – К.: Дніпро, 1983. – Т. 2. – 424 с.

12. Яновський Ю. І. Твори: В 5 т. / Ю. І. Яновський – К.: Дніпро, 1983. – Т. 3. – 582 с.

13. Яновський Ю. Вибрані твори / Упоряд. текстів та передм. Я. Ю. Голобородько / Ю. І. Яновський. – Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2003. – 368 с. – (Серія «Програма з літератури»).

Стаття надійшла до редакції 30.05.2017 р.